

УДК 376.1:316.6:37.018.43

DOI: 10.35432/tisb332025332703

Дмитро Цикін*аспірант Запорізького національного університету*<https://orcid.org/0009-0007-6022-1496>*e-mail: zludeizp@gmail.com***Артур Дашков***аспірант Запорізького національного університету*<https://orcid.org/0009-0005-1798-3159>*e-mail: dashkovartur@gmail.com***Марина Ажажа***д. держ. упр., професор, професор
кафедри управління та адміністрування
Запорізького національного університету*<https://orcid.org/0000-0003-3549-7718>*e-mail: azazmarina17@gmail.com*

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА ЯК ІНСТРУМЕНТ СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНOSTІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ

У статті здійснено огляд сучасних наукових підходів інклюзивної освіти як інструменту соціальної згуртованості в умовах воєнного стану, з особливою увагою до її комунікативного аспекту. Проаналізовано внесок українських дослідників, які висвітлюють ключові виклики інклюзивного освітнього процесу та пропонують адаптивні та інноваційні стратегії його організації. З'ясовано, що науковці особливу увагу приділяють питанням ресурсної підтримки, цифрових комунікацій, міждисциплінарного супроводу, а також психологічного забезпечення учасників освітнього процесу. Результати досліджень підтверджують, що інклюзивна освіта дедалі більше розглядається як соціальний інститут, здатний забезпечити інтеграцію, солідарність і діалог між різними соціальними групами в умовах глибоких суспільних потрясінь.

У статті досліджується інклюзивна освіта як стратегічний соціальний механізм, що сприяє зміцненню соціальної згуртованості в умовах воєнного стану. Здійснено аналіз трансформації ролі інклюзії: від забезпечення освітніх прав осіб з особливими потребами – до формування стійких комунікативних зв'язків у соціумі. Акцент зроблено на комунікативному аспекті інклюзивної освіти, що забезпечує ефективну взаємодію між учасниками освітнього процесу, а також виконує низку важливих соціальних функцій – інтеграційну, комунікативно-підтримувальну, адаптивно-модераторську, координаційну, інформаційно-просвітницьку та мобілізаційну. Особлива увага приділена аналізу комунікативних процесів, що відповідають потребам здобувачів освіти в умовах війни, а також ролі педагогічних працівників як модераторів інклюзивного діалогу, фасилітаторів довіри та емоційної безпеки. Представлено порівняльний аналіз критеріїв, що дозволяють оцінити функціонування інклюзивної освіти в мирний час, в умовах воєнного стану та у післявоєнний період. Підкреслено, що інклюзивна освіта в умовах війни є не лише засобом освітньої адаптації, але й інструментом подолання соціальної роз'єднаності, відновлення міжособистісних зв'язків і забезпечення сталого розвитку громадянського суспільства відповідно до європейських гуманістичних цінностей.

Ключові слова: інклюзивна освіта, соціальна згуртованість, комунікація, системний механізм соціальної згуртованості, інклюзивне освітнє середовище.

Dmytro Tsykin*PhD-student, Zaporizhzhia National University**<https://orcid.org/0009-0007-6022-1496>**e-mail: zlodeizp@gmail.com***Artur Dashkov***PhD-student, Zaporizhzhia National University**<https://orcid.org/0009-0005-1798-3159>**e-mail: dashkovartur@gmail.com***Maryna Azhazha***Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Professor at the Department of Management and Administration, Zaporizhzhia National University**<https://orcid.org/0000-0003-3549-7718>**e-mail: azazmarina17@gmail.com*

INCLUSIVE EDUCATION AS A TOOL FOR SOCIAL COHESION UNDER MARTIAL LAW: THE COMMUNICATIVE ASPECT

This article provides an overview of current academic approaches to inclusive education as a tool for strengthening social cohesion under martial law, with particular attention to its communicative aspect. The contribution of Ukrainian scholars is analyzed, highlighting the key challenges of inclusive educational processes and the development of adaptive and innovative organizational strategies. It is noted that researchers place special emphasis on issues of resource support, digital communication, interdisciplinary collaboration, and psychological assistance for participants in the educational process.

The findings confirm that inclusive education is increasingly viewed as a social institution capable of fostering integration, solidarity, and dialogue among different social groups in the context of profound societal upheavals. The study explores inclusive education as a strategic social mechanism that supports social unity in times of war. It analyzes the transformation of the role of inclusion: from securing educational rights for individuals with special needs to establishing resilient communicative links within society.

Emphasis is placed on the communicative dimension of inclusive education, which ensures effective interaction between participants in the educational process and fulfills a range of key social functions—namely, integrative, communicative-supportive, adaptive-moderating, coordinating, informational-enlightening, and mobilizing. Particular attention is paid to analyzing communicative processes that meet the needs of learners in wartime conditions, as well as the role of educators as moderators of inclusive dialogue, facilitators of trust, and providers of emotional safety.

A comparative analysis of criteria is presented to assess the functioning of inclusive education in times of peace, during martial law, and in the post-war period. It is emphasized that inclusive education in the context of war is not only a means of educational adaptation but also a mechanism for overcoming social fragmentation, restoring interpersonal relationships, and ensuring the sustainable development of civil society in line with European humanistic values. These efforts are not merely about educational continuity but are a direct investment in the nation's social capital and future stability. Therefore, the resilience of the educational system itself becomes a critical indicator of the broader societal capacity for recovery and renewal. The lessons learned from this context offer a profound model for other nations navigating the challenges of social cohesion during profound crises.

Keywords: inclusive education, social cohesion, communication, systemic mechanism of social cohesion, inclusive educational environment.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Повномасштабна війна, яка триває в Україні з 2022 року, стала викликом для державного управління, економіки, оборонної сфери, культури, соціального захисту, освіти. Військові дії спричинили глибокі соціальні трансформації: мільйони громадян були змушені змінити місце проживання, тисячі дітей втратили доступ до звичних форм освіти, а значна частина здобувачів освіти потребує особливих умов через фізіологічні, психологічні, емоційні або соціальні чинники. В умовах руйнування звичних механізмів соціалізації та комунікації інклюзивна освіта перестає бути лише формою реалізації права на освіту для осіб з особливими освітніми потребами, вона трансформується в системний механізм соціальної згуртованості, що сприяє інтеграції, солідарності, толерантності, співпраці, підтримці та взаєморозумінню в суспільстві між різними групами населення. Особливої уваги потребує комунікативний аспект інклюзивної освіти, оскільки саме ефективна комунікація забезпечує залучення всіх учасників освітнього процесу до спільної діяльності як для післявоєнної відбудови освітнього середовища, так і для формування стійких міжособистісних та інституційних зв'язків у суспільстві вже сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Вивченню інклюзивної освіти як ефективного інструменту забезпечення соціальної згуртованості, з акцентом на комунікативному аспекті інклюзії, присвячено наукові праці українських дослідників, зокрема, О.М. Кас'яненко, Т.П. Приходько, І.І. Салюк (науковці аналізують виклики інклюзивної освіти в умовах війни, та пропонують адаптивні моделі організації інклюзивного освітнього середовища; наголошують на важливості подальшого розвитку інклюзивного освітнього середовища, що гарантує надання цільової допомоги та підтримки кожному здобувачеві освіти незалежно від типу закладу освіти; пропонують інноваційні підходи та стратегії, спрямовані на удосконалення інклюзивної освіти в умовах кризових викликів, перегляд та адаптацію освітніх програм, а також впровадження гнучких моделей навчання, що сприяють соціалізації та особистісному розвитку здобувачів освіти; акцентують увагу на необхідності ширшого залучення педагогічних працівників, забезпечення ресурсної підтримки та надання кваліфікованої психологічної допомоги з урахуванням індивідуальних потреб кожного здобувача освіти) [1]; Н.В. Стельмах, А.П. Бойчук, О.В. Омельчук (досліджують роль віртуальної комунікації в інклюзивному освітньому просторі як чинника, що сприяє розширенню доступу здобувачів освіти з особливими освітніми потребами до матеріально-технічних ресурсів закладів освіти і забезпечує їх повноцінну участь в освітньому процесі; акцентують увагу на потребу в адаптації освітніх практик до сучасних цифрових технологій та специфіки інклюзивної освіти; застосування віртуальних комунікаційних засобів у контексті інклюзивної освіти, а також аналіз їх впливу на якість освітніх результатів та рівень соціальної інтеграції здобувачів освіти) [5]; Т.М. Степанова (акцентує увагу на необхідності міждисциплінарного підходу, залучення фахівців інклюзивно-ресурсних центрів і забезпечення системної підтримки всіх учасників освітнього процесу; пропонує трансформацію підходів щодо підтримки осіб з особливими освітніми потребами, зокрема шляхом розгляду державних програм, що відображені в нормативно-правових актах чинного законодавства; розкриває сутність соціальної моделі підтримки, що передбачає надання освітніх послуг здобувачам освіти з особливими потребами за принципами інклюзивної освіти, що формує перехід від практики інституалізації до інтеграції цих здобувачів у повноцінне суспільне життя [6]; Г. Лещук (виокремлює ключові принципи інклюзивної комунікації, що визначають ефективність взаємодії в інклюзивному освітньому середовищі; підкреслює однаково високу значущість як інформаційної, так і фізичної доступності послуг для осіб, що потребують підтримки у сфері комунікації; акцентує на необхідності врахування різноманіття форм такої підтримки, що зумовлює потребу в диференційованому та індивідуальному підході до кожного учасника освітнього процесу) [2]; М.О. Нестерова, М.М.

Деліні, А.Б. Заможський, Л.М. Атнажева (досліджують можливості університетів як центрів соціальних інновацій; підкреслюють значущість партнерської взаємодії між закладами освіти, громадськими організаціями та територіальними громадами для створення інклюзивного простору, що сприяє єдності та стійкості суспільства у кризових умовах) [3].

Отже, сучасна наукова думка дедалі більше схиляється до розуміння інклюзивної освіти не лише як освітньої політики, а як важливого соціального інструменту, що сприяє інтеграції, солідарності та комунікативному діалогу в суспільстві, що переживає наслідки воєнного конфлікту. Незважаючи на вагомий внесок авторів, потребують подальшого дослідження та практичного вирішення питання щодо адаптованих інструментів для ефективного комунікативного аспекту інклюзії між учасниками освітнього процесу в кризових ситуаціях; потребують поглибленого аналізу психоемоційні аспекти комунікації в умовах стресу, а також питання підготовки педагогічних працівників до роботи в інклюзивному середовищі з урахуванням викликів війни.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення ролі інклюзивної освіти як чинника соціальної згуртованості в умовах воєнного стану, з акцентом на значущість комунікативного аспекту як інструменту взаємодії, підтримки та інтеграції осіб з особливими освітніми потребами в освітнє та суспільне середовище.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У контексті європейських цінностей, інклюзивна освіта постає не лише як освітня модель, а як потужний інструмент формування соціальної згуртованості, особливо в умовах воєнного стану. Реалізація інклюзивного підходу вимагає глибокої трансформації суспільної свідомості, передусім – у середовищі педагогічних працівників, що передбачає переорієнтацію професійної діяльності педагогів відповідно до засад гуманізму, толерантності, поваги до різноманіття, визнання унікальності кожної особистості, дотримання принципів недискримінації та забезпечення рівного доступу до якісної освіти. Комунікативний аспект у цьому процесі є ключовим: саме через відкритий діалог взаємодії формується інклюзивне середовище, засноване на взаємній повазі, прийнятті та підтримці, що відповідає європейським демократичним стандартам та сприяє зміцненню соціальної єдності в умовах кризи [4].

Інклюзивна освіта в умовах воєнного стану виконує надзвичайно важливу соціальну функцію – вона виступає потужним чинником зміцнення соціальної згуртованості, оскільки забезпечує рівний доступ до освітніх ресурсів, підтримує принципи толерантності, солідарності та взаємоповаги у спільнотах, що перебувають у стані глибоких соціальних і психологічних потрясінь. Комунікативні практики, адаптовані до індивідуальних потреб здобувачів освіти, сприяють не лише їх інтеграції в освітнє середовище, а й формуванню емоційної безпеки, взаєморозуміння та спільної відповідальності за інтелектуальний і соціальний результат. Саме завдяки доступній, гнучкій, двосторонній і мультиканальній комунікації можлива підтримка інклюзії в умовах дистанційного навчання, релокації, втрати зв'язків або ресурсів.

Соціальна згуртованість в умовах воєнного стану постає не лише як чинник стабільності, а й як стратегічний ресурс відновлення, підтримки та розвитку громадянського суспільства. У сучасних реаліях, позначених економічною нестабільністю, організаційними та структурними трансформаціями, зумовленими як глобалізаційними процесами, так і наслідками війни, соціальна згуртованість має відігравати роль запобіжника деструктивним явищам та посередника у побудові толерантних, довірливих відносин між громадянами, владою та соціальними партнерами. Саме через інклюзивні підходи в освіті формуються стійкі горизонтальні зв'язки, активізується громадянська участь і забезпечується комунікативна взаємодія, що сприяє подоланню недовіри та соціальної фрагментації.

Особливо високий рівень згуртованості спостерігається серед представників академічних ініціатив, орієнтованих на поширення європейських цінностей, що підтверджує

ціннісно-орієнтований характер соціальної згуртованості та її чутливість до викликів і кризових станів. У зв'язку з цим інклюзивна освіта постає не лише як інструмент реагування на виклики сучасності, а й як основа для проєктування майбутнього, що спирається на європейські гуманістичні цінності, комунікативну відкритість і принципи соціальної єдності.

Інклюзивна освіта, заснована на принципах поваги до різноманітності, прийняття та підтримки, формує у дітей та молоді цінності толерантності, емпатії, соціальної відповідальності – саме ті, які є фундаментом стійкого та згуртованого громадянського суспільства. Дослідження комунікативних механізмів у сфері інклюзивної освіти дозволяє глибше зрозуміти, як взаємодія між суб'єктами освітнього процесу сприяє формуванню почуття безпеки, довіри, залучення та відповідальності. У контексті війни це має не лише освітнє, а й стратегічне значення, оскільки забезпечення сталості освітнього процесу та підтримки здобувачів освіти з різними потребами є одним із факторів національної безпеки та післявоєнного відновлення країни.

Інклюзивна освіта, посилена ефективною комунікацією, стає не лише освітньою моделлю, а й соціальним механізмом згуртування, що допомагає долати бар'єри, формує єдність і підтримує психосоціальну стійкість українського суспільства в умовах війни.

Інклюзивна освіта виконує низку важливих соціальних функцій, що проявляються через ефективну комунікацію між учасниками освітнього процесу та сприяють збереженню цілісності соціального простору. Зокрема:

Інтеграційна функція полягає у створенні умов для повноцінного залучення здобувачів освіти з особливими освітніми потребами до єдиного освітнього простору. Завдяки організації спільної освітньої, соціальної та культурної діяльності формується відчуття соціальної згуртованості. Комунікація, у цьому контексті, виступає інструментом соціального партнерства, включення та солідарності.

Комунікативно-підтримувальна функція набуває особливої ваги в умовах воєнного стану, коли комунікативна складова інклюзивного освітнього середовища виконує роль механізму емоційної стабілізації та психосоціальної підтримки, забезпечує створення безпечного простору для емоційного контакту, діалогу та взаємодії, сприяючи формуванню довіри, що є важливою умовою для подолання наслідків травматичного досвіду та збереження безперервності освітнього процесу.

Адаптивно-модераторська функція полягає в індивідуалізації підходів до комунікації та адаптації комунікаційних стратегій відповідно до особистісних особливостей здобувачів освіти (мовних, когнітивних, емоційних, соціальних потреб); сприяє модерації освітнього процесу, створюючи умови для рівноправного, активного спілкування, що посилює залученість та відчуття безпеки серед усіх учасників освітнього середовища.

Координаційна функція визначає комунікацію як базовий інструмент налагодження злагодженої взаємодії між педагогічним персоналом, адміністрацією закладів освіти, фахівцями соціальної сфери, психологами, волонтерами та представниками органів влади. Така координація є необхідною для забезпечення ефективної інклюзії та стабільної освітньої підтримки в умовах соціальних і воєнних викликів.

Інформаційно-просвітницька функція зосереджується на підвищенні обізнаності суспільства щодо прав, потреб і потенціалу осіб з особливими освітніми потребами. Комунікаційна діяльність у цьому вимірі спрямована на подолання соціальних стереотипів, формування толерантності, емпатії, а також розвиток готовності до інклюзивної взаємодії в межах єдиного освітнього простору.

Мобілізаційна функція реалізується через здатність інклюзивної освіти бути каталізатором активної участі громадськості у спільних діях. Налагоджена комунікація дозволяє оперативно реагувати на кризові ситуації – організовувати евакуацію, дистанційне або змішане навчання, підтримку внутрішньо переміщених осіб і дітей з травматичним досвідом. Створюється згуртоване соціальне середовище, засноване на принципах

солідарності та взаємодопомоги.

Таким чином, інклюзивна освіта, інтегруючи комунікативний ресурс у свою структуру, виконує стратегічно важливу роль у підтримці єдності, стійкості та гуманістичного розвитку освітнього простору в умовах збройного конфлікту та у процесі поствоєнного відновлення. Запропонована порівняльна таблиця дозволяє осмислити трансформацію функцій, підходів і цілей інклюзивної освіти в різні історичні та соціальні фази – від сталого суспільного розвитку до надзвичайного та посткризового стану.

Таблиця 1

**Порівняльний аналіз функціонування інклюзивної освіти
як інструменту соціальної згуртованості (комунікативний аспект)**

Критерій	Мирний час	Воєнний стан	Післявоєнний період
Соціальна мета	Соціалізація осіб з ООП, створення рівних можливостей, формування толерантного середовища	Психосоціальна підтримка, збереження цілісності соціуму, відновлення довіри й взаємопідтримки, збереження доступу до освіти, психологічна стійкість	Відновлення соціальної єдності, подолання травматичного досвіду, інтеграція постраждалих
Роль комунікації	Забезпечення освітнього діалогу та взаєморозуміння, інформування, підтримка	Засіб підтримки в умовах стресу, переміщення, втрати, зміцнення емоційних зв'язків, емпатії, кризової взаємодії	Інструмент примирення, колективної рефлексії, відновлення довіри та громадської участі
Комунікативні канали	Очні зустрічі, освітні заходи, індивідуальні консультації	Онлайн-платформи, мобільні месенджери, кризова комунікація, дистанційне консультування	Комбінована модель: очна + онлайн комунікація, групова терапія, медіація, участь у громадських проектах
Фокус інклюзії	Особи з фізичними, ментальними, сенсорними порушеннями	Здобувачі освіти, діти з ООП + внутрішньо переміщені особи, постраждалі від бойових дій, ті, хто втратив батьків	Здобувачі освіти, діти з посттравматичним синдромом, члени родин військових, учасники реінтеграції з деокупованих територій
Роль педагога	Модератор інклюзивного середовища	Психоемоційна підтримка, кризовий комунікатор, доступ до ресурсів, координатор освітньої безпеки	Лідер відновлення, фасилітатор примирення, модератор інклюзивного діалогу
Залучення громади та батьків	Участь в освітньому процесі за запитом, освітньо-виховна співпраця	Активна участь у підтримці навчання, спільне вирішення логістичних, емоційних і безпекових проблем	Партнерство в процесах відновлення, активне громадянське залучення, розвиток громадянського суспільства
Методи комунікації	Традиційні: лекції, бесіди, консультації, інтегровані заняття, інструктажі, ігрова діяльність	Адаптивні: чутливі до емоційного стану учасників, мобільні, гнучкі, кризові із використанням інформаційних технологій	Інноваційні: групові, інклюзивні, фасилітативні, з елементами арт- та наративної педагогіки
Очікуваний результат	Успішна соціалізація, академічна успішність	Психоемоційна стабілізація, збереження освітньої траєкторії, емоційної стійкості, підтримки та захищеності	Повноцінна соціалізація, інтеграція в громаду, формування згуртованого, емпатійного освітнього середовища

Отже, розвиток інклюзивної освіти є важливим маркером соціальної зрілості суспільства. У мирний час вона функціонує як засіб забезпечення рівних прав та можливостей для всіх учасників освітнього процесу, особливо тих, хто має особливі освітні потреби. Проте в умовах воєнного стану роль інклюзії змінюється – вона стає не лише педагогічною практикою, а й інструментом кризової підтримки, стабілізації та відновлення довіри між людьми. Післявоєнний період вимагає нових підходів до освіти, зокрема до комунікативного забезпечення інклюзії, з огляду на необхідність зцілення, розвитку та інтеграції.

У мирний час комунікація в інклюзивній освіті орієнтована переважно на навчальний діалог і підтримку індивідуальних потреб; виконує переважно нормативно-соціалізуючі функції, фокусуючись на підтримці осіб з ООП у стабільному освітньому середовищі. У період воєнного стану комунікація стає важливим засобом виживання, адаптації та солідарності, забезпечує психоемоційну стабільність, сприяє згуртованості вразливих категорій населення – особливо для осіб, які постраждали від релокації, травм, втрат. Після війни інклюзивна освіта стає ресурсом для глибшої соціальної реінтеграції, відновлення суспільних зв'язків та побудови культури діалогу, довіри та солідарності; комунікація набуде відновленого, реабілітаційного характеру: важливо не лише продовжити освіту, а й відновити зв'язки між людьми, громадами, поколіннями. Упродовж усіх трьох періодів комунікація залишається ключовим чинником інклюзивного освітнього процесу, змінюючись за формою та змістом: від рутинної взаємодії – до кризової підтримки, а згодом – до терапевтичної та відновленої взаємодії. Для ефективного функціонування інклюзивної освіти необхідно забезпечити гнучкість, стійкість і міжсекторальну співпрацю, яка дозволить адаптувати освітні стратегії до будь-яких змін соціального контексту – як під час війни, так і після неї.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Особливої уваги заслуговує комунікативний аспект інклюзії, адже саме ефективна комунікація між усіма учасниками освітнього процесу – здобувачами освіти, батьками, педагогічним персоналом, адміністрацією, громадськими організаціями та органами державної влади – забезпечує не лише освітній результат, а й емоційно-психологічну підтримку, адаптацію до нових умов та розвиток навичок співжиття в різноманітному соціумі. В умовах воєнного стану роль комунікації суттєво зростає, оскільки вона стає основним механізмом відновлення довіри, зменшення соціальної напруги та подолання дискримінації або стигматизації осіб, які потребують особливої уваги. З огляду на численні гуманітарні виклики – релокацію населення, зростання кількості дітей з травматичним досвідом, порушення освітньої інфраструктури – актуальність дослідження інклюзивної освіти як інструменту соціальної згуртованості значно посилюється. Українське суспільство потребує ефективних стратегій подолання роз'єднаності, посилення співпраці між регіонами, громадами та соціальними групами.

Таким чином, дослідження інклюзивної освіти як інструменту соціальної згуртованості в умовах війни, з акцентом на її комунікативний аспект, є своєчасним і важливим кроком до розробки ефективних освітніх, соціальних та управлінських стратегій, здатних забезпечити стійкість українського суспільства у період кризи та під час повоєнного відновлення.

Список використаних джерел

1. Кас'яненко О.М., Приходько Т.П., Салюк І.І. Особливості організації інклюзивного освітнього середовища в умовах воєнного стану: виклики та перспективи. *Педагогічна академія: наукові записки*, 2024. Вип.13. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14395833> (дата звернення: 25.04.2025)
2. Лещук Г. Інклюзивна комунікація як інструмент формування інклюзивної культури: термінологічний аналіз. *Social Work and Education*, 2021. №8. DOI: 10.25128/2520-6230.21.3.5.

(дата звернення: 15.04.2025)

3. Нестерова М., Деліні М., Заможський А., Крючко В. Соціальна згуртованість освітніх спільнот в умовах кризових станів суспільства. *Вища освіта України*, Вип.3. 2022. DOI: [https://doi.org/10.31392/NPU-VOU.2022.3\(86\).06](https://doi.org/10.31392/NPU-VOU.2022.3(86).06)(дата звернення: 05.04.2025)
4. Порошенко М.А. Інклюзивна освіта: навчальний посібник. Київ: ТОВ «Агенство-Україна», 2019. С. 10-18. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/inkluzyvne-navchannya/posibniki/inklyuziyavnz.pdf>(дата звернення: 27.04.2025)
5. Стельмах Н.В., Бойчук А.П., Омельчук О.В. Віртуальна комунікація в інклюзивному освітньому просторі: огляд літератури. *Академічні візії*, 2024. Вип.35. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13757262>(дата звернення: 25.04.2025)
6. Степанова Т., Коноз О. Місце інклюзивної освіти в структурі загальної системи освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 67, том 2. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-46>(дата звернення: 01.05.2025)

References

1. Kasyanenko, O.M., Prykhodko, T.P., & Salyuk, I.I. (2024) Osoblyvosti orhanizatsii inklyuzyvnoho osvitnoho seredovyshcha v umovakh voiennoho stanu: vyklyky ta perspektyvy. *Pedahohichna akademiia: naukovy zapysky*, (13). Retrieved from: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14395833> [in Ukrainian].
2. Leshchuk, H. (2021) Inklyuzyvna komunikatsiia yak instrument formuvannia inklyuzyvnoi kultury: terminolohichniy analiz. *Social Work and Education*, 8(3), 364–372. Retrieved from: <https://doi.org/10.25128/2520-6230.21.3.5> [in Ukrainian].
3. Nesterova, M., Dielini, M., Zamozhskiy, A., & Kryuchko, V. (2022) Sotsialna zghurtovanist osvitynikh spilnot v umovakh kryzovykh staniv suspilstva. *Vyshcha osvita Ukrainy*, (3). Retrieved from: [https://doi.org/10.31392/NPU-VOU.2022.3\(86\).06](https://doi.org/10.31392/NPU-VOU.2022.3(86).06) [in Ukrainian].
4. Poroshenko, M.A. (2019) Inklyuzyvna osvita: navchalnyi posibnyk. Kyiv: TOV «Ahentstvo-Ukraina». pp. 10–18. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/inkluzyvne-navchannya/posibniki/inklyuziyavnz.pdf> [in Ukrainian].
5. Stelmakh, N.V., Boichuk, A.P., & Omelchuk, O.V. (2024) Virtualna komunikatsiia v inklyuzyvnomu osvitnomu prostori: ohliad literatury. *Akademichni vizii*, (35). Retrieved from: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13757262> [in Ukrainian].
6. Stepanova, T., & Konoz, O. (2023) Mistse inklyuzyvnoi osvity v strukturi zahalnoi systemy osvity. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 67(2). Retrieved from: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-46> [in Ukrainian].